

Dubravko Habek

UDK: 614(091)(497.5Bjelovar)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 15. 2. 2017.
DOI: <http://doi.org/10.21857/mnlqgcjoey>

LIJEČNICI ŽIDOVI U BJELOVARU U 19. I 20. STOLJEĆU

Sažetak

Tijekom istraživanja povijesti zdravstva grada Bjelovara pronađeni su podaci o šesnaest liječnika Židova koji su radili u Bjelovaru tijekom 19. i 20. stoljeća. Neki od njih čitav su radni vijek proveli u Bjelovaru (primjerice dr. Herman Fischer, dr. Dragutin Ländler, dr. Bela Milhofer), dok su neki radili kraće ili dulje vrijeme kao privatni, bolnički, kotarski ili vojni liječnici prema tadašnjem ustrojstvu zdravstvene skrbi i nastavili karijere diljem svijeta. Medicinski i povijesni izvori govore o njihovu djelovanju i trajnoj ostavštini za bjelovarsko zdravstvo i kulturu, što se inače rijetko spominje u postojećoj literaturi.

Ključne riječi: Bjelovar; povijest; liječnici; zdravstvo; Židovi.

Uvod

Prema dosadašnjim povijesnim radovima iz povijesti zdravstva Bjelovara i bjelovarskoga kraja (današnje županije), zdravstvo je ustrojeno od osnivanja Bjelovara kao grada, stožernoga mjesta i središta Varaždinskoga generalata, pa sve do danas. Više stotina kirurga, liječnika, primalja, ljekarnika, bolničarki i bolničara obilježilo je razvoj zdravstvene službe u Bjelovaru, među njima i liječnici židovskoga podrijetla koji su rođeni u Bjelovaru ili su se nastanili djelujući u gradu po službi, kao gradski ili županijski fizici, vojni trupni ili bolnički liječnici, bolnički liječnici ili kraljevski kotarski liječnici (1,2,3).

U ovome radu predstaviti će se spoznaje o liječnicima Židovima koji su radili i živjeli u Bjelovaru kraće ili dulje vrijeme tijekom 19. i 20. stoljeća i time obilježili razvoj zdravstvene službe. Podatci koji su dobiveni istraživanjem crpljeni su iz dostupnih arhivalija Državnoga arhiva u Bjelovaru, Hrvatskoga državnoga arhiva, matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih Židovske općine Bjelovar, Mrtvarnika bjelovarske Opće bolnice te pismenih i usmenih izjava obitelji i dosadašnjih malobrojnih publikacija o bjelovarskom zdravstvu, koji su navedeni u literaturi.

Liječnici Židovi

U tablici 1 predočeni su podatci o šesnaest liječnika Židova: njihova imena i prezimena, poznati datumi rođenja i smrti te služba u gradu Bjelovaru s funkcijom i godinama djelovanja. Za neke liječnike nije bilo moguće pronaći podatke iz dostupne građe.

O pojedinim obiteljima židovskoga podrijetla mogu se pronaći podatci iz matica rođenih, vjenčanih i umrlih Židovske općine u Bjelovaru koja se uredno vodila 1877. – 1941. godine (4). Tako su se u matice rođenih (*Geburtsprokoll*) upisivala novorođena djeca s datumom i imenom primalje (*Name der Hebamme*) koja obavila i prijavila rabinu porođaj, koji je potom zabilježen, a razvidni su i podaci za široko područje oko Bjelovara koje je pripadalo bjelovarskoj Židovskoj općini (4).

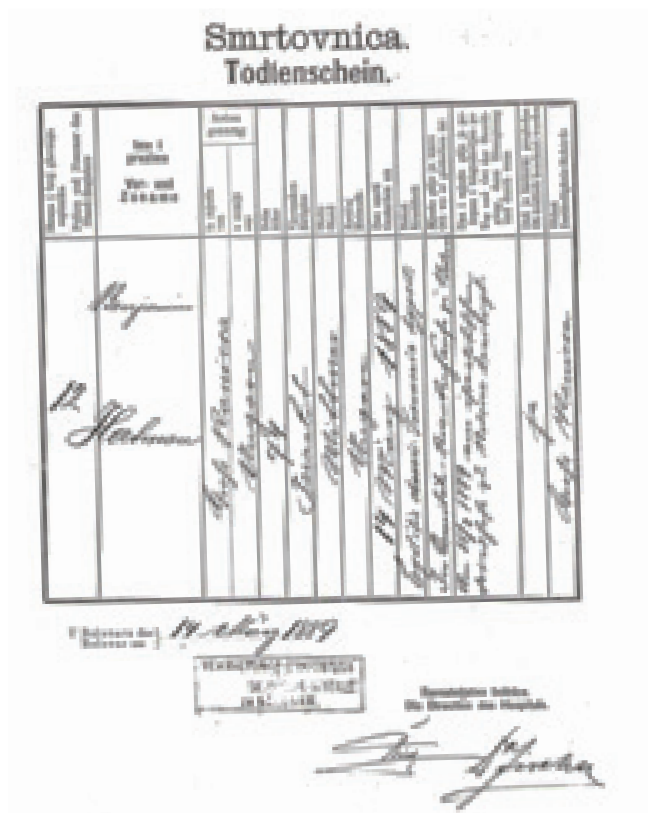
Prema postojećim istraživanjima, kao prvi liječnik iz arhivske građe liječnika 5. križevačke pukovnije, spominje se kao kirurg izraelitske vjere niži liječnik (njem. *Unterarzt*) Nathan Eider, rođen u Lemburgu u Galiciji 1801. godine. Prema prijamoj listi prakticirao je kirurgiju u padovskoj bolnici iz koje je bio kao vojni kirurg premješten iz Otočacke pukovnije na službu u bjelovarsku brigadnu bolnicu, no nakratko, 6. – 31. kolovoza 1832., kada odlazi na službu u *k. und k. Marine Corps zu Venedig* (1).

Kao gradski i županijski fizik ordinirao je gotovo cijeli radni vijek u Bjelovaru dr. Herman Fischer, poznati hrvatski liječnik koji je doživio gotovo stotinu godina aktivno se baveći liječništvom (1-4).

Liječnici u prvotno zajedničkoj vojnoj i građanskoj bolnici, pa bjelovarskoj gradskoj (općinskoj) i županijskoj bolnici od 1871. godine bili su: kirurg Nathan Eider, dr. Herman Fischer, prim. dr. Antun Gottlieb, dr. Eugen Sattler, prim. dr. Bela Milhofer, dr. Regina Atijas i dr. Hellena Hellenbach. Primarni bolnički liječnici, odnosno ravnatelji bolnice bili su prim. dr. Herman Fischer i prim. dr. Antun Gottlieb (1-4).

Kraljevski kotarski liječnici i liječnici primarne zdravstvene zaštite bili su: dr. Herman Roth, dr. Lavoslav Leo Kraus, dr. Elza Rajski, dr. Dragutin Ländler i dr. Oto Kraus (1-4,5).

Kao privatni liječnici sveukupne medicine ordinirali su: dr. Leo Kraus (prema zapisima iz Matičnih knjiga 16. pukovnije) (2), dr. Dragutin Ländler (kao aktivni liječnik i u mirovini) (1-3), a privatni liječnici i stomatolozi bili su: dr. Eugen Ungar i dr. Naftali Bergstein (1-3,6).

Slika 1. Smrtovnica za pokojnoga B. H., izraelita, umrloga 14. 3. 1889. u bjelovarskoj Županijskoj bolnici s potpisom tadašnjega ravnatelja dr. Hermana Fischera

Vojni liječnici bili su dr. Gabor Duschnitz, koji je umro i koji je pokopan na bjelovarskome gradskom groblju te čiji je spomenik još danas očuvanim svjedokom vremena u kojem je radio i živio u Bjelovaru (slika 2), dr. Lavoslav Leo Kraus 1918. godine (prema njegovim zapisima), dr. David Eisenstädter, dr. Dragutin Ländler 1919., dr. Eugen Sattler (liječnik 16. pukovnije) (1-3,5,7).

Tijekom Prvoga svjetskoga rata bjelovarski su liječnici bili angažirani u bjelovarskim pričuvnim bolnicama i Crvenome križu zajedno sa svojim suprugama, koje su pomagale ranjenicima i bolesnima kao bolničarke, njegovateljice ili domaćice. Drugi su pak liječnici bili mobilizirani na bojišta kao trupni liječnici ili ratni kirurzi 16. Varaždinske (bjelovarske) pukovnije ili su pak bili pridodani ratnim bolnicama na bojišnicama (1-3,5).

Slika 2. Nadgrobnni spomenik pukovnijskom liječniku dr. Gaboru Duschnitzu (1836. – 1889.) na bjelovarskome židovskom groblju

U Drugome svjetskom ratu dr. Oto Kraus bio je ravnatelj ratne partizanske bolnice u Drežnici, o čemu je po istoimenom romanu snimljen i film *Kapelski kresovi*, gdje je njegov lik uprizorio glumac Vanja Drach (1,2,3,8). Prim. dr. Bela Milhofer i dr. Dragutin Ländler bili su iz Bjelovara prevezeni, prema spoznajama, u Bosnu na eradikaciju endemskoga sifilisa. Pred svršetak rata vratili su se natrag u Bjelovar, gdje su nastavili sa svojim radom do mirovine. Dr. Bergstein je 1948. godine napustio Bjelovar i otišao živjeti u Izrael (1-4,6,7).

Tablica 1. Liječnici Židovi u Bjelovaru

Liječnik	Roden – umro	Služba u Bjelovaru
Nathan Eider, <i>unterarzt, chyrurgus</i>	Lemberg, 1801. – ?	Kolovoz 1832. Kirurg 5. Križevačke pukovnije u bjelovarskoj bolnici
Prim. dr. Herman Fischer	Biče, Slovačka, 24.8.1862. – Zagreb, 2.4.1962.	1888. – siječanj 1931. Bolnički liječnik, ravnatelj bjelovarske županijske bolnice, gradski fizik, uznički liječnik, vatrogasni liječnik, željeznički liječnik, liječnik okružne bolničke blagajne, privatni liječnik (Bjelovar, Zagreb)
Dr. Herman Roth	1869. – Zagreb, 18.8.1936.	1907. – 1935. (1936.) Kraljevski kotarski liječnik <i>uzadruženih občina Bjelovar</i>
Dr. Gabor Duschnitz	Lipto St. Miklos, 16.11.1836. – Bjelovar, 20.6.1889.	1879. – 1880. Pukovnijski liječnik <i>Honved</i> pukovnije u Bjelovaru
Prim. dr. David Eisenstädter	Bjelovar, 1887. (1888.) – Zagreb, 1941.	1918. – 1919. <i>Oberarzt, k. U. K. Reserve Militar Spital (Truppenspital) Belovar</i>
Prim. dr. Antun Gottlieb	Vukovar, 21.11.1880. – Zagreb, 1967.	1912. – 1914. ravnatelj i primarni liječnik bjelovarske bolnice, potom ratni kirurg
Dr. Eugen Sattler	? – ?	9.12.1912. – 1.4.1913. sekundarni bolnički liječnik, ratni liječnik 16. bjelovarske (varaždinske) pukovnije
Dr. Eugen Ungar	? – ?	1911. – ? dr. med. univ. spec. stomatologije
Dr. Lavoslav Leo Kraus	Osijek, 1897. – 1984.	<i>Civilarzt zu Belovar</i> , 1918.
Prim. dr. Bela Milhofer	?, 1890. – Bjelovar, 1963.	1920. – 1960. dermatovenerolog, šef dermatovenerološkog ambulatorija i odjela, zamjenik ravnatelja bolnice pred mirovinu

Liječnik	Rođen – umro	Služba u Bjelovaru
Dr. Regina Atijas	Bihać, 1902. – Sarajevo, 4.10.1982.	1930. – 1935., sekundarni bolnički liječnik
Dr. Naftali Bergstein – Tulo	? – ?	1929. – 1941. ? dr. med. univ., spec. stomatolog
Dr. Elza Rajski rod. Kraus	Pišćanovec (Varaždin), 7.3.1892. – Zagreb, 1969.	1937. – 1950. liječnik Školske poliklinike, liječnik Dječjeg dispanzera
Dr. Dragutin Ländler	Bjelovar, 22.1.1891. – Bjelovar, travanj 1965.	1919. – 1965. Pukovnijski liječnik vojne bolnice u Bjelovaru 1919, kasnije kotarski liječnik i liječnik zdravstvenoga osiguranja, privatni liječnik
Dr. Hellena von Hellenbach	Zagreb, 29.1.1904. – Zagreb, 18.4.1986.	1941. – 1942. sekundarni bolnički liječnik
Dr. Oto Kraus	Požega, 1898. – Bjelovar, 24.6.1971.	1949. – 1971. liječnik sveukupne medicine, ratni liječnik, ravnatelj Doma narodnoga zdravlja Bjelovar

U Bjelovaru su djelovale i tri liječnice židovskoga podrijetla, dr. Regina Atijas, bolnička sekundarna liječnica 1930. – 1935., kći bihačkoga rabina i prva diplomirana liječnica zagrebačkoga Medicinskog fakulteta sefardskoga podrijetla, kasnije osječka i sarajevska dermatovenerologinja, potom dr. Elza Rajski rođ. Kraus, liječnica sveukupne medicine, školske i dječje medicine 1937. – 1950. godine, te dr. Hellena Hellenbach u prvim godinama Drugoga svjetskoga rata, kasnije ratni liječnik i infektolog zagrebačke infektološke klinike (2,9,10).

Rasprava

Naseljavanje Židova u Varaždinskome generalatu, pa tako i u Bjelovaru, započelo je u drugoj polovici 18. stoljeća Ediktom o toleranciji cara Josipa II. (1782. i 1783. godine), pa se tako primjerice u Bjelovaru upravo tih godina pronašlo i prezime Milhofer, prema Maticama bjelovarske Župe Sv. Terezije Avilske (1). U Bjelovaru je tijekom 19. i 20. stoljeća bio velik broj židovskih obitelji, posebice trgovaca, gostioničara, liječnika i odvjetnika. Uz liječnički posao, brojni su Židovi

liječnici bili predsjednici i članovi raznih udruga u gradu podižući kulturni i socijalni identitet grada i okolice, brinući se za sve članove zajednice (11). Prema zapisima M. Švob, 1928. godine u Židovskoj općini u Bjelovaru bilo je 6 liječnika Židova, kada je bilo i 12 porođaja, 4 vjenčanja i 7 smrti. Pred Drugi svjetski rat bilo je zabilježeno 337 Židova (11).

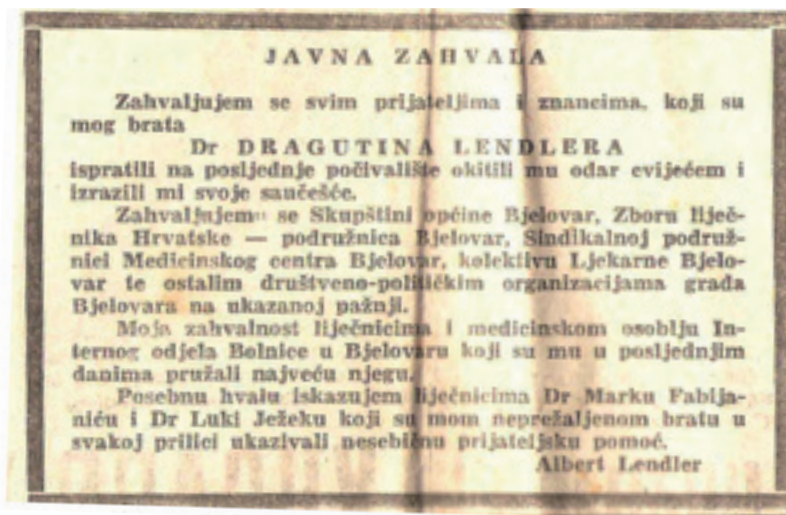
Židovsko groblje u Bjelovaru iz sedamdesetih godina 19. stoljeća ostalo je ponajvećma sačuvano s brojnim danas povijesno bitnim podacima iz života bjelovarskih Židova, pa tako i spomenutoga vojnoga liječnika dr. Duschnitz. Grobnice bjelovarskih rabina nalaze se na židovskome dijelu bjelovarskoga starog gradskog groblja. Negdašnja sinagoga sačuvana je od ratnih razaranja, mada je djelomično devastirana u poraću Drugoga svjetskoga rata, a danas je bjelovarski dom kulture (1,7).

Tijekom Drugoga svjetskog rata tragične sudbine pojedinih liječnika Židova obilježile su i živote njihovih obitelji. Tako je dr. Naftali Bergstein-Tulo, zubar i predsjednik Židovske općine pred Drugi svjetski rat, bio deportiran iz Bjelovara na rad u Sarajevo (6), a Berghofer i Švob pišu da je napustio Hrvatsku odselivši se u Izrael 1948. godine (3,11). Tijekom Drugoga svjetskog rata s još nekim bjelovarskim Židovima i kolegom prim. dr. Belom Milhoferom, dr. Ländler bio je odvezen, prema spoznajama, u Bosnu na eradikaciju endemskoga sifilisa. Pred svršetak rata vraćaju se ponovno u Bjelovar, gdje nastavljaju s radom u bolnici i privatnoj praksi. Prim. Milhofer obnašao je dužnost predsjednika bjelovarske Židovske općine 1962. godine.

U Mrtvarniku bjelovarske bolnice postoje podatci o smrti članova židovske obitelji Milić iz Koprivnice koji su dopremljeni na liječenje u bjelovarsku bolnicu, u kojoj su i umrli od posljedica trovanja (12). Dana 29. kolovoza 1942. zaprimljeni su u bolnicu liječnici dr. Srećko Milić, dr. Blanka Milić i njezina majka Blanka Milić iz Koprivnice. Svi troje zaprimljeni su pod dijagnozom suicida intoksikacijom (*Intoxicatio Suicidi*). Dr. Srećko Milić rođen je 1882., a umro je istoga dana kada je i primljen; dr. Blanka Milić rođena je 1899. godine, a umrla je drugoga dana po prijmu u bolnicu, 30. kolovoza, kao i njezina majka, kućanica, koja je rođena 1837. godine (12). Prema popisu M. Švob, nema žrtava holokausta iz liječničkih obitelji bjelovarskih Židova za vrijeme Drugoga svjetskog rata (11).

Poznat je podatak o spašavanju Židova u podrumu i odjelima bjelovarske bolnice zahvaljujući prim. dr. Josipu Jagodiću, dr. Ljubici Bosner, dr. Svetozaru Begiću, časnim sestrama milosrdnicama i drugima koji su radili u bjelovarskoj bolnici tijekom Drugoga svjetskoga rata, pa tako i nedavno preminulog *Božidara Erenfajnda*, tada devetnaestogodišnjaka. On je primljen i operiran je na kirurškome odjelu 22. kolovoza 1942., a nakon toga još nekoliko puta (bez medicinske indikacije), samo da bude hospitaliziran sve do siječnja 1943., kada je ilegalno prebačen iz bolnice u partizanske postrojbe. Slijedom njegovih izravnih svjedočenja, prim. dr. Jagodić posthumno je 24. veljače 2002. odlikovan visokim odličjem države Izrael *Pravednik*

među narodima za zasluge tijekom Drugoga svjetskog rata, a njegovo ime stoji uklesano na ploči u nacionalnom spomen-mjestu *Yad Vaskem* kao zahvala države Izrael na spašavanju Židova od holokausta (2,9).

Slika 3. Javna zahvala Alberta Lendlera u povodom smrti dr. Dragutina Ländlera u *Bjelovarskom listu* od 15. travnja 1965.

Iz navedenih podataka koji se odnose na istraživanja o bjelovarskim liječnicima Židovima razvidan je njihov velik utjecaj na razvoj zdravstvene skrbi prema funkcijama i godinama djelovanja u gradu Bjelovaru te na njihove sudbine tijekom 19. i 20. stoljeća. Moguće je da je njihov broj bio i veći, posebice za vrijeme Velikoga rata, jer je prisutan znatan broj sličnih njemačkih prezimena, koja bi se mogla tumačiti kao izvorna njemačka ili pak aškenaska.

Prema postojećim podacima, nema liječnika židovskoga podrijetla u Bjelovaru nakon smrti prim. Milhofera, dr. Ländlera i dr. Krausa šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Navedeni medicinski i povijesni izvori govore o njihovu djelovanju i trajnoj ostavštini za bjelovarsko zdravstvo i kulturu, što se inače rijetko spominje u postojećoj literaturi, a ovaj je rad doprinos bioološki nestalih i iseljenih uvažanih bjelovarskih građana.

Literatura

1. Habek D. *Iz povijesti zdravstva Bjelovara*. Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Bjelovar, 2015.
2. Habek D. *Biografije bjelovarskih liječnika*. Tonimir Varaždinske Toplice i Akademija medicinskih znanosti Hrvatske Zagreb, 2015.

3. Berghofer M. Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru. Zbornik stručnih radova *Medicinskog centra „Dr Emilija Holik“ u Bjelovaru*. Povodom 125-godišnjice postojanja bolnice. Bjelovar, Medicinski centar Bjelovar, 1970.; 7-69.
4. Matice rođenih, umrlih i vjenčanih Židovske općine Bjelovar 1886.-1941. Državni arhiv Bjelovar.
5. Lavoslav Kraus, Susreti i sudbine: sjećanja iz jednog aktivnog života. *Glas Slavonije*, Osijek, 1973.
6. Bergstein Ž, Bergstein M. Nema mržnje u nama, samo uspomene. *Ruah Hadaša* 2009; 12: 37-38.
7. Medar, M. Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 2007; 1: 14-20.
8. Melita Kraus, prof. Osobna priopćenja i fotografije iz obiteljske zbirke o ocu dr. Otu Krausu. Srpanj 2011.
9. Habek D. Kirurška služba u Bjelovaru tijekom II. svjetskog rata. *Liječ Vjesn* 2009; 131: 93-99.
10. Habek D. Prve liječnice u Bjelovaru: porodničarka i kirurginje. *Liječ Vjesn* 2009; 131: 155-160.
11. Švob, M. Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice = Jews in Croatia - Jewish communities. Zagreb : Izvori [etc.], 2004.
12. Mrtvarnik Opće Bolnice Bjelovar 1941.–1945. Državni arhiv Bjelovar 39P0-a-8.

Jewish Medical Doctors in Bjelovar in the 19th and the 20th Centuries

Summary

Data on sixteen Jewish medical doctors who worked in Bjelovar in the 19th and the 20th centuries were revealed within the framework of the study of the history of health care in the city of Bjelovar. Several among them (e.g. Herman Fischer, MD; Dragutin Ländler, MD; and Bela Milhofer, MD) spent their entire active lifetime in Bjelovar, while others operated there (for either a longer or a shorter period of time) as private, hospital, district or military medical doctors – according to the health care organisation of that time, and later continued their careers worldwide. Medical and historical sources witness to their activity and lasting legacy for the Bjelovar health care and culture, which is otherwise rarely mentioned in the existing literature.

Keywords: Bjelovar; history; medical doctors; health care; Jews.

Prof. prim. dr. sc. dr. sc. hum. Dubravko Habek, dr. med.
Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu
Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice Sveti Duh u Zagrebu
Sveti duh 64, HR – 10000 Zagreb
dhabek@unicath.hr
091/3712112